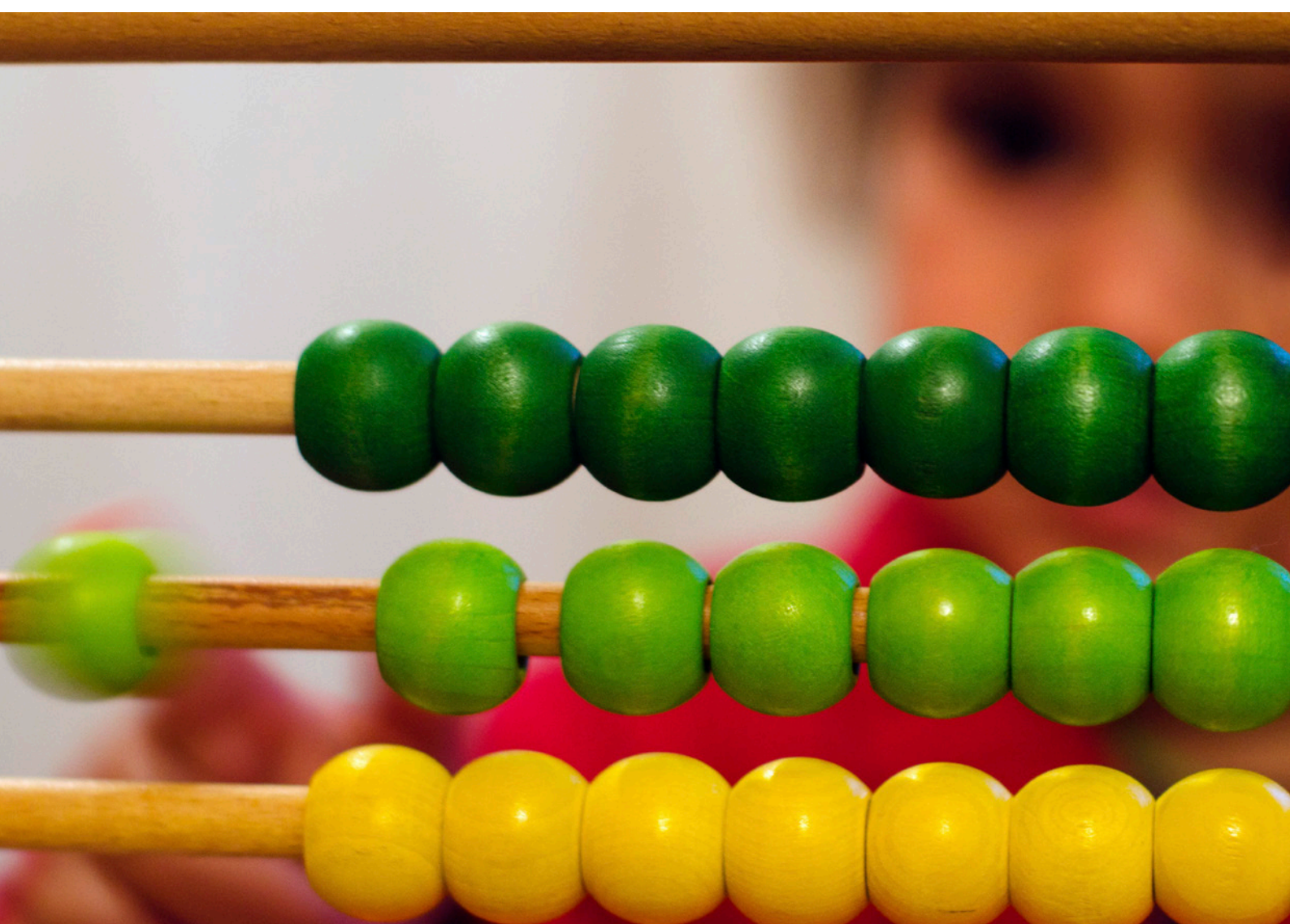

Sociaal en Cultureel Planbureau

Leren van verschillen

Opleidingsverschillen in de vrouwenemancipatie

Leren van verschillen

Opleidingsverschillen in de vrouwenemancipatie

Anne Roeters

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het scp rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het scp valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Het scp is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de ‘Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus’.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2017
scp-publicatie 2017-13

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Figuren: Mantext, Moerkapelle
Vertaling samenvatting: AVB-vertalingen, Amstelveen
Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Foto omslag: REX/Chameleons Eye, Hollandse Hoogte

ISBN 978 90 377 0829 5
NUR 740

Copyright

U mag citeren uit scp-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag scp-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

scp-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS www.dans.knaw.nl.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	4
1 Inleiding	5
2 Economische zelfstandigheid	7
3 Arbeidsdeelname en -duur	8
4 Onderwijsrichting	11
5 Tijdsbesteding aan arbeid en zorg	13
6 Opvattingen over werk en de zorg voor kinderen	15
7 Gevoelens van onveiligheid	18
8 Gezondheid	19
9 Slotbeschouwing	21
9.1 Samenvatting van de bevindingen	21
9.2 Duiding van de gevonden verschillen	22
9.3 Opleidingsverschillen en emancipatiebeleid	23
9.4 Tot slot	23
Literatuur	24
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	26

Voorwoord

De maatschappelijke tegenstellingen in Nederland vormen een belangrijk aandachtspunt in het onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de rapporten over sociaal-economische verschillen (zoals *Verschil in Nederland*), de integratie van minderheden (zoals *Integratie in zicht*) en mannen en vrouwen (zoals de *Emancipatiemonitor*). Deze scheidslijnen lopen echter niet parallel, maar kruizen elkaar. Mensen zijn namelijk niet alleen man of vrouw, maar tegelijkertijd hoger of lager opgeleid en van Nederlandse of niet-Nederlandse herkomst.

In dit rapport staat het grensvlak van opleidingsverschillen en man-vrouwverschillen centraal. Er wordt bij het vergelijken van de positie van mannen en vrouwen vaak vanuit gemiddelden gedacht. De verschillen tussen mannen en vrouwen blijken echter veel groter te zijn bij lageropgeleiden dan bij hogeropgeleiden. Door de opleidingsverschillen centraal te stellen, vergroten we het inzicht in het belang van opleiding voor vrouwenemancipatie. Daarmee bouwt dit rapport voort op de *Emancipatiemonitor* die in december 2016 is uitgekomen.

De gevolgen van de bevindingen in deze studie reiken echter voorbij de vrouwenemancipatie. Doordat mensen vaak samenleven met een partner met een gelijk inkomen, versterkt 'het succes' van de hoogopgeleide vrouw verschillen tussen huishoudens. De grotere (financiële) mogelijkheden van de hoogopgeleide vrouw tellen namelijk op bij die van de hoogopgeleide partner. Bij huishoudens met twee partners met een lager opleidingsniveau komt deze som ook lager uit, waardoor ze minder te besteden hebben. In dit rapport laten we daarom niet alleen zien hoe hoger- en lageropgeleide vrouwen van elkaar verschillen, maar reflecteren we ook op de bredere implicaties van deze verschillen.

Prof. dr. Kim Putters
Directeur Sociaal en Cultureel Planbureau

1 Inleiding

In het emancipatiedebat worden vrouwen meestal langs ‘de man’ als meetlat gelegd. De (impliciete) veronderstelling is dat de vrouwenemancipatie geslaagd is zodra vrouwen meer op mannen lijken en bijvoorbeeld evenveel werken en verdienen. Uit vergelijkend onderzoek onder mannen en vrouwen komt keer op keer naar voren dat vrouwen weliswaar bezig zijn met een inhaalslag, maar dat er op sommige terreinen grote verschillen tussen mannen en vrouwen blijven bestaan (Portegijs en Van Brakel 2016). Hoewel het vanuit een wetenschappelijk en beleidsmatig oogpunt zeer begrijpelijk is dat vrouwen met mannen worden vergeleken, leidt deze benadering tot een versimpeling van de werkelijkheid. Vrouwen verschillen (net als mannen) namelijk onderling sterk in hun achtergronden, gedrag en opvattingen. In 2013 stelde de Britse econome en beleidsadviseur Alison Wolf dan ook dat er in onderzoek en beleid meer aandacht moet zijn voor verschillen tussen vrouwen onderling. Op basis van cijfers uit het Verenigd Koninkrijk en andere westerse landen laat Wolf zien dat hoogopgeleide vrouwen inmiddels weinig van hogeropgeleide mannen verschillen, terwijl het emancipatieproces bij lageropgeleide vrouwen langzamer verloopt. In de woorden van Wolf: ‘Tot nu toe werden de levens van vrouwen, of ze nu arm of rijk waren, bepaald door dezelfde ervaringen en dezelfde sociale druk. Tegenwoordig vormen hoogopgeleide vrouwen een klasse apart’ (Wolf 2013: 10-11).

Als er bij lager- en hogeropgeleiden verschillende problemen spelen waarvoor verschillende oplossingen nodig zijn, is het weinig zinvol om over vrouwen in het algemeen te spreken. Toch gebeurt dit in het Nederlandse debat over vrouwenemancipatie meestal wel en wordt er zelden naar diversiteit binnen de groep vrouwen gekeken. Het zou dus kunnen dat de gemiddelden waar de media en beleidsmakers vaak over spreken van beperkte waarde zijn en dat de vrouwenemancipatie onder hogeropgeleiden verder gevorderd is dan wordt gedacht, terwijl deze onder lageropgeleiden juist minder ver is. Bovendien wordt de groep hogeropgeleide vrouwen getalsmatig steeds belangrijker, doordat jonge generaties vrouwen steeds hoger opgeleid zijn (Merens et al. 2017). Omdat deze groep hierdoor sterker meeweegt in de gemiddelden en dus steeds meer ons beeld over vrouwen bepaalt, bestaat het risico dat we de lageropgeleide vrouwen uit het oog verliezen. Om recht te doen aan de diversiteit binnen de groep vrouwen gaan we na of er ook in Nederland reden is om in het debat over vrouwenemancipatie meer aandacht voor opleidingsverschillen te hebben.

Een eventuele kloof tussen lager- en hogeropgeleide vrouwen is niet alleen relevant in het licht van de vrouwenemancipatie, maar raakt ook het actuele debat over sociale ongelijkheid. Maatschappelijke scheidslijnen worden versterkt als hogeropgeleide vrouwen het steeds beter gaan doen en lageropgeleide vrouwen achterblijven. Bovendien wonen hogeropgeleide vrouwen over het algemeen met samen met hogeropgeleide mannen, wat betekent dat hulpbronnen (zoals inkomen en baanzekerheid) accumuleren in huishoudens

met hogeropgeleide partners (Esping-Andersen 2009; Kalmijn en Uunk 2015). Als een hoogopgeleide, voltijd werkende en goed verdienende man samenwoont met een hoogopgeleide vrouw die ook een voltijdbaan en een goed inkomen heeft, is het besteedbaar inkomen van dat gezin hoog. In een huwelijk van twee lageropgeleide partners wordt het lage inkomen van de ene partner echter niet gecompenseerd door het inkomen van de andere partner. Hogeropgeleide ouders kunnen bovendien hun kinderen een grotere voor­sprong geven dan lageropgeleide ouders. Kinderen van hogeropgeleide ouders ontwikke­len zich op zowel cognitief als sociaal-emotioneel vlak beter, omdat deze ouders meer tijd en middelen in hun kinderen kunnen investeren en omdat hun kinderen in een minder stressvolle omgeving opgroeien (Altinas 2016; Conger et al. 2010; McLanahan 2004).

In Nederland worden de thema's *vrouwenemancipatie* en *sociale ongelijkheid* nog nauwelijks met elkaar verbonden. Daarom ligt hier een belangrijke kennisvraag open. Het is nadruk­kelijk níét zo dat er niet eerder naar opleidingsverschillen is gekeken: in de Emancipatie­monitoren wordt bij een aantal kernindicatoren (zoals arbeidsmarktparticipatie en eco­nomische zelfstandigheid) een onderscheid naar opleiding gemaakt. De bevindingen zijn echter nog niet eerder onderling verbonden, breder getrokken en geduid. Dit rapport doet dat wel.

Het voornaamste doel van dit rapport is om in kaart te brengen of de man­vrouwverschillen groter zijn onder lageropgeleiden dan onder hogeropgeleiden. Hiervoor gaan we ook na hoe de opleidingsverschillen onder vrouwen onderling zich verhouden tot die bij mannen. Waar mogelijk vergelijken we de meest recente cijfers met oudere cijfers. Er kan naar verschillende uitkomsten worden gekeken; de literatuur over man-vrouwverschillen omvat een oneindige reeks indicatoren. Ook de meest recente Emancipatiemonitor bevat een grote hoeveelheid cijfers over gezinsvorming, onderwijs, arbeidsmarktparticipatie, arbeidsmarktpositie, zorg, sociale veiligheid en gezondheid (Portegijs en Van Brakel 2016). Voor dit rapport zijn zeven kernindicatoren geselecteerd die direct aan de belangrijkste emancipatiedoelstellingen raken. Achtereenvolgens komen aan de orde: economische zelfstandigheid, arbeidsmarktdeelname en -duur, segregatie in onderwijs, tijdsbesteding, opvattingen over werk en over de zorg voor kinderen, sociale veiligheid en gezondheid. Deze indicatoren geven een dwarsdoorsnede van de vrouwen­emancipatie.

Dit rapport is een eerste verkenning van het thema. Door cijfers naast elkaar te zetten en opnieuw te analyseren, gaan we na of er reden is om in de toekomst meer oog te hebben voor opleidingsverschillen in de vrouwenemancipatie. We veronderstellen niet dat we met de zeven indicatoren die worden besproken een volledig beeld schetsen. Ook is het nadrukkelijk niet onze bedoeling om in de kader van dit rapport verklaringen te bieden voor de opleidingsverschillen. We proberen verschillen te duiden, maar een uitgebreidere analyse van die verschillen valt buiten de reikwijdte van dit rapport. Deze publicatie is voornamelijk bedoeld als een startpunt dat aanknopingspunten voor toekomstig onder­zoek en beleid biedt.

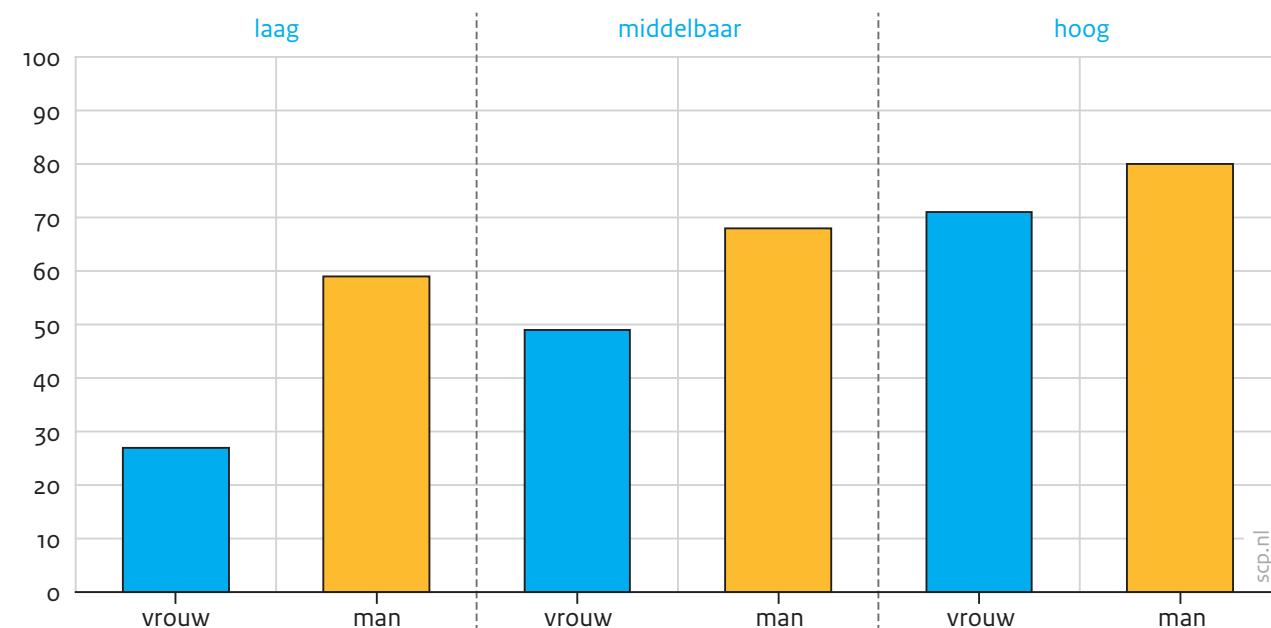
2 Economische zelfstandigheid

Een van de belangrijkste emancipatiedoelstellingen betreft de economische zelfstandigheid van vrouwen. De overheid streeft ernaar dat meer vrouwen financieel op eigen benen kunnen staan (TK 2015/2016). Of iemand economisch zelfstandig is, wordt in het emancipatiebeleid bepaald op basis van het nettoinkomen uit arbeid of een eigen onderneming (Portegijs en Van Brakel 2016). De drempelwaarde ligt op 70% van het wettelijke nettominimumloon en lag in 2014 (het jaar waarover we rapporteren) op 920 euro per maand (CBS 2015).

Gemiddeld is 54% van de Nederlandse vrouwen economisch zelfstandig, maar zoals figuur 2.1 laat zien, ligt het gemiddelde van laagopgeleide vrouwen daar flink onder (27%) en dat van hoogopgeleide vrouwen ligt er flink boven (71%). Ook is zichtbaar dat de kloof tussen mannen en vrouwen kleiner is bij hogeropgeleiden dan bij lageropgeleiden. Het verschil tussen de hoogopgeleide mannen en vrouwen is 9 procentpunten. Bij de middelbaar en laagopgeleiden is het verschil tussen mannen en vrouwen respectievelijk 19 en 32 procentpunten.

Figuur 2.1

Aandeel economisch zelfstandigen onder mannen (m) en vrouwen (v), naar opleidingsniveau, bevolking van 20-64 jaar, 2014^a (in procenten)

a Voorlopige cijfers.

Bron: CBS (EBV '14 verrijkt met gegevens Inkomensstatistiek '14)

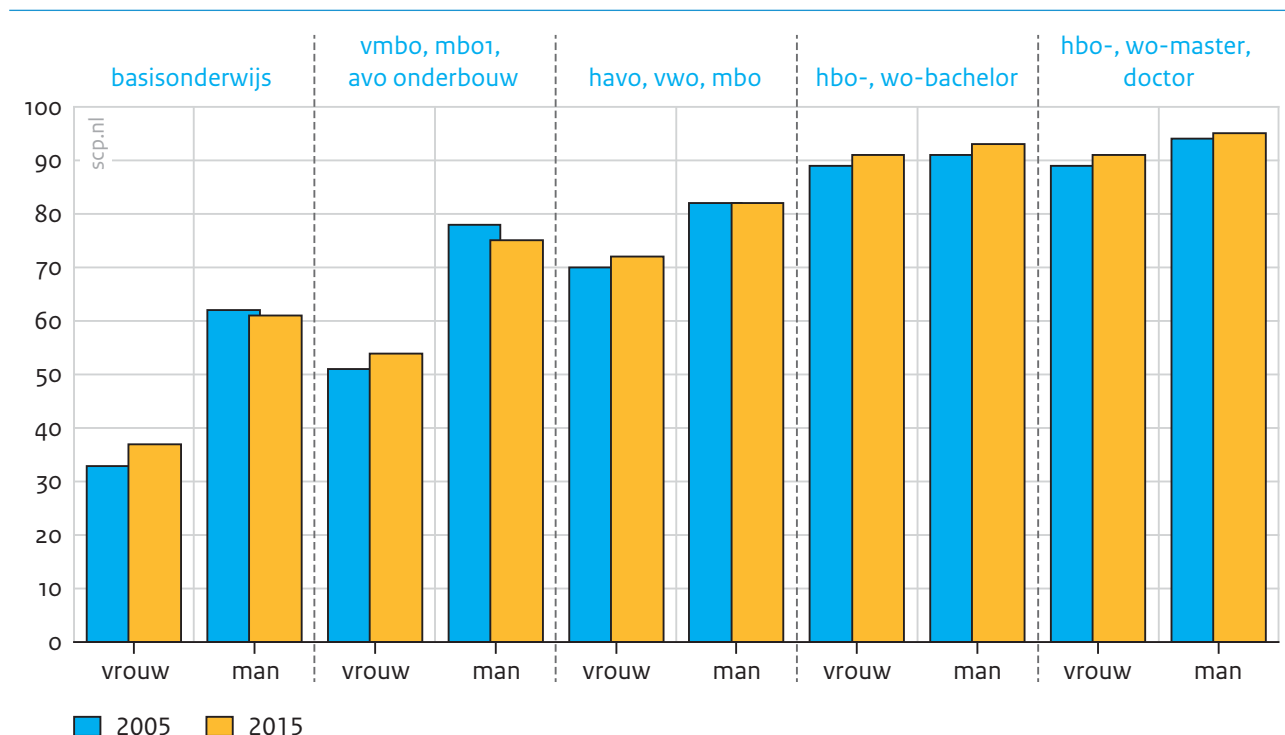
3 Arbeidsdeelname en -duur

Een belangrijke verklaring voor de grote economische zelfstandigheid van hogeropgeleide vrouwen is dat ze relatief vaak en lange uren werken. Deze vrouwen hebben meer tijd en geld in hun opleiding geïnvesteerd en willen hun opleiding daarom ook gebruiken. Daarnaast is het voor deze vrouwen economisch gunstiger om te werken, omdat hun uurloon hoger ligt dan dat van lageropgeleide vrouwen. Dit hoge uurloon stelt hogeropgeleide vrouwen eveneens in staat om een deel van de zorgtaken uit te besteden door bijvoorbeeld een kinderoppas of hulp in de huishouding in te schakelen. Figuren 3.1 en 3.2 tonen de nettoarbeidsmarktparticipatie en arbeidsduur van hoger- en lageropgeleide mannen en vrouwen. De nettoarbeidsmarktparticipatie drukt uit welk aandeel van de totale bevolking tot de werkzame beroepsbevolking hoort en dus voor ten minste één uur per week betaald werk heeft (Portegijs en Van Brakel 2016: 59).

Er bestaan grote verschillen in de arbeidsmarktparticipatie van lager- en hogeropgeleide vrouwen. In 2015 werkten negen op de tien vrouwen met een hbo-, wo- of doctoraalopleiding, tegenover iets meer dan een op de drie vrouwen met een basisschoolopleiding. Ook bij de mannen zijn er verschillen naar opleiding, maar deze verschillen zijn veel kleiner dan bij de vrouwen.

Figuur 3.1

Nettoarbeidsmarktparticipatie (≥ 1 uur per week) van vrouwen (v) en mannen (m), naar opleidingsniveau, bevolking van 20-64 jaar, 2005 en 2015 (in procenten)

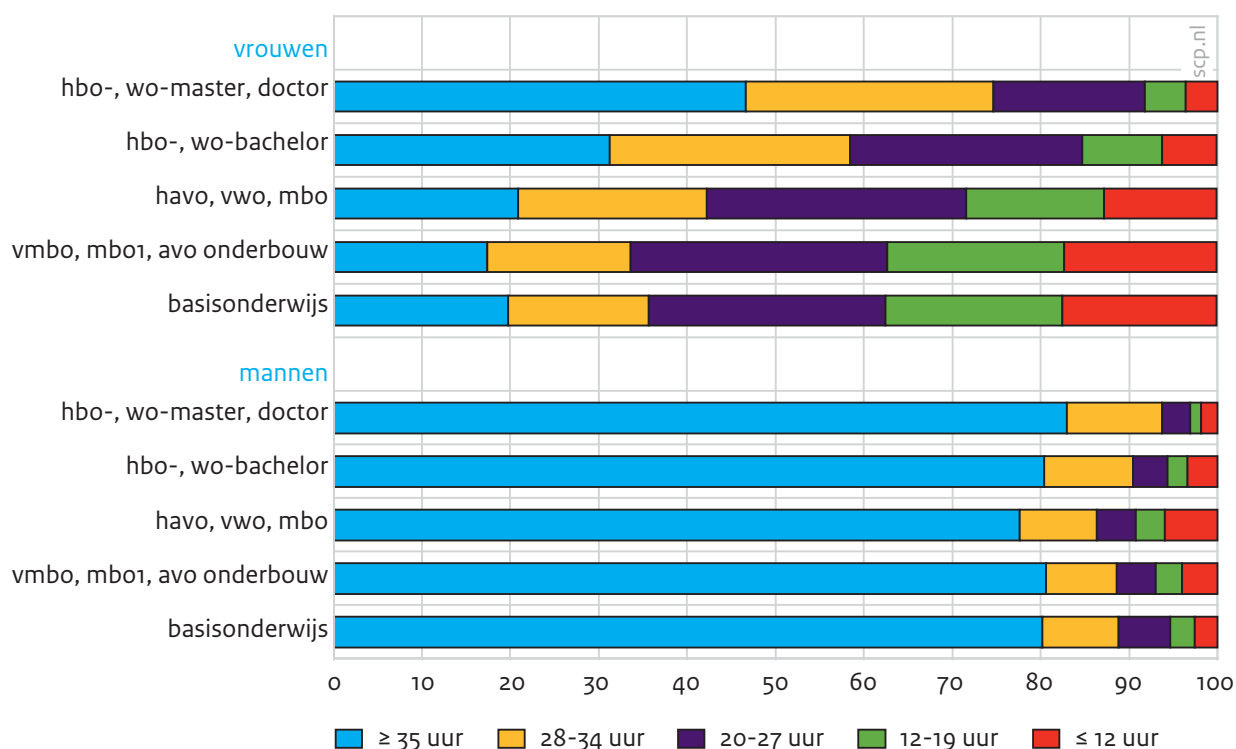
Bron: CBS (EBB'05 en EBB'15)¹

Als er binnen de opleidingsgroepen naar man-vrouwverschillen wordt gekeken, valt op dat deze verschillen kleiner zijn bij de hogeropgeleiden. De nettoarbeidsmarktparticipatie van hogeropgeleide mannen ligt slechts enkele procentpunten hoger dan die van hogeropgeleide vrouwen. De man-vrouwverschillen zijn groter bij de middelbaar opgeleiden (bijvoorbeeld tien procentpunten bij degenen met een havo-, vwo- of mbo-opleiding) en zijn het grootst onder lageropgeleiden (24 procentpunten bij degenen met een basisschoolopleiding). Over de hele linie zijn de opleidingsverschillen groter dan de man-vrouwverschillen. Er is geen sprake van een eenduidige trend door de tijd heen. De verschillen tussen mannen en vrouwen én die tussen de opleidingsgroepen waren in 2015 min of meer even groot als in 2005.

Figuur 3.2 toont de arbeidsduur van werkende mannen en vrouwen in 2015. In Nederland wordt veel in deeltijd gewerkt, vooral door vrouwen (oESO 2016). In figuur 3.2 springen dan ook vooral de verschillen tussen mannen en vrouwen in het oog. Vrouwen werken vaker in (kleine) deeltijdbanen dan mannen.

Figuur 3.2

Wekelijkse arbeidsduur van de werkzame beroepsbevolking, naar geslacht en onderwijsniveau, bevolking van 20-64 jaar, 2015 (in procenten)

Bron: CBS (EBB'15)

Er zijn ook opleidingsverschillen zichtbaar. Onder vrouwen met een hbo-, wo-master- of doctorstitel heeft 47% een baan van 35 uur of meer. Bij de vrouwen met een bacheloropleiding zakt dit naar 31% en bij de middelbaar en laagopgeleide vrouwen ligt dit aandeel rond de 20%. Bij de grote deeltijdbanen is een soortgelijk patroon zichtbaar. Bij mannen zijn de

verschillen in arbeidsduur klein. De ruime meerderheid (rond de 80%) heeft een voltijd-baan. Als een gevolg van deze opleidingsverschillen is de kloof tussen mannen en vrouwen kleiner aan de bovenkant van de opleidingsladder. Ter illustratie: het man-vrouwverschil in het aandeel dat voltijd werkt, is 36 procentpunten bij de hoogst opgeleide groep, 57 procentpunten bij degenen met een havo, vwo of mbo-diploma, en 61 procentpunten bij de laagst opgeleiden.

Noot

- 1 Meer informatie over de data is te vinden op www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeks-omschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/enquete-beroepsbevolking--ebb--.

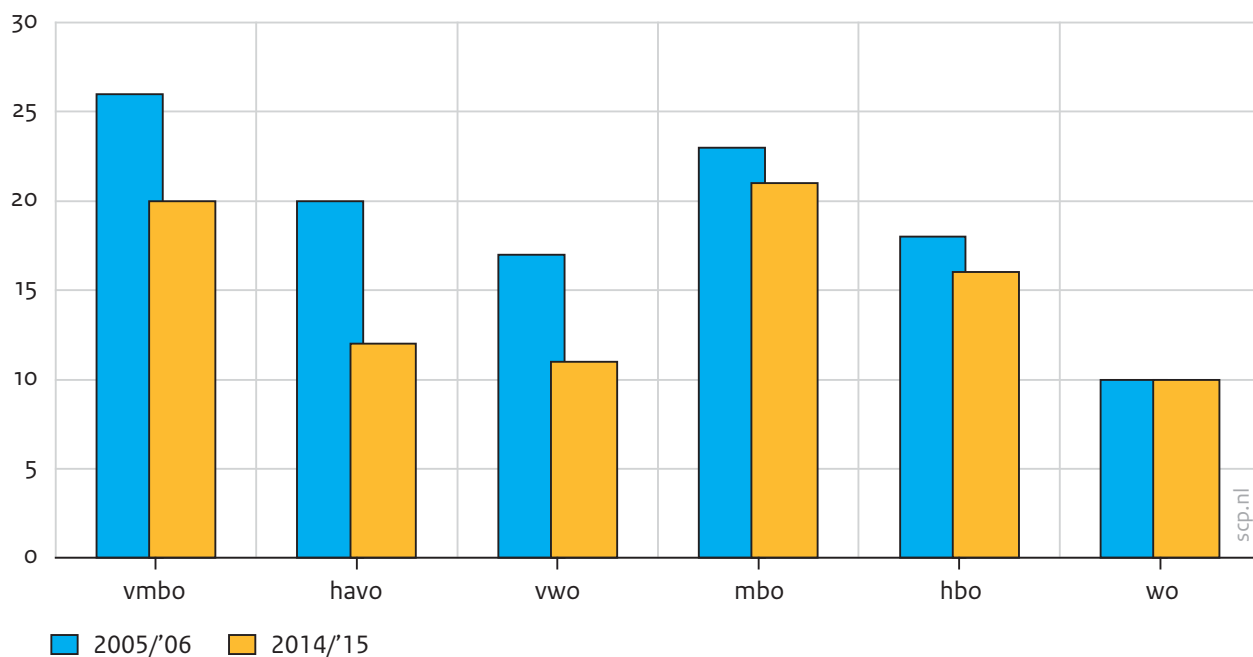
4 Onderwijsrichting

Terwijl op het gebied van economische zelfstandigheid en arbeidsmarktparticipatie van vrouwen vaak wordt gewezen op het langzame tempo van verandering, is er op het gebied van onderwijs de laatste jaren veel veranderd. Jonge vrouwen hebben de oorspronkelijke onderwijsachterstand ingehaald en omgezet in een voorsprong: 'Jongens nemen minder deel aan de hogere vormen van onderwijs, vallen vaker (voortijdig) uit en hebben meer vertraging in hun onderwijsloopbaan dan meisjes' (Portegijs en Van Brakel 2016: 29). Toch zien we nog steeds verschillen in de onderwijsrichting die jongens en meisjes kiezen. Jongen kiezen nog altijd relatief vaak voor opleidingen die hen voorbereiden voor de sector natuur en techniek, terwijl meisjes vaker voor opleidingen in de zorg en het onderwijs kiezen (Portegijs en Van Brakel 2016: 29). Deze keuzes vertalen zich een aantal jaren later in een scheiding tussen (beter betaalde) 'mannenberoepen' enerzijds en (slechter betaalde) 'vrouwenberoepen' anderzijds.

Figuur 4.1 laat zien in welke mate de verschillende onderwijsniveaus gesegregeerd zijn. Bij een index van 20% (zoals in het mbo in 2015/'16) zou een op de vijf leerlingen van onderwijsrichting moeten wisselen om een gelijke verdeling tussen jongens en meisjes tot stand te brengen. De segregatie is het sterkst op het vmbo en mbo en het zwakst op het vwo en wo. De segregatie op de havo en het hbo valt hiertussenin. Uit de cijfers kan dus worden geconcludeerd dat in Nederland de segregatie wat betreft onderwijsrichting zwakker is bij hogeropgeleiden. Met andere woorden: vrouwen die een hogere opleiding volgen, kiezen vaker dezelfde studierichting als mannen en zitten dus vaker naast mannen in de schoolbanken. Als de cijfers over 2014/'15 naast de cijfers uit 2005/'06 worden gelegd, valt op dat de segregatie op de middelbare scholen (vmbo, havo en vwo) is afgenomen, terwijl dit niet het geval is in het hoger onderwijs (mbo, hbo, wo). Daarnaast is de kloof tussen het vmbo enerzijds en havo en vwo anderzijds iets groter geworden.

Figuur 4.1

Segregatie-index^a voor keuze van onderwijsrichting, 2005/'06 en 2014/'15 (in procenten)

a Aandeel van de onderwijsvolgenden dat van onderwijsrichting zou moeten veranderen om een gelijke verdeling van meisjes en jongens te krijgen.

Bron: cbs (Onderwijsstatistieken 2005/'06 en 2015/'16)

5 Tijdsbesteding aan arbeid en zorg

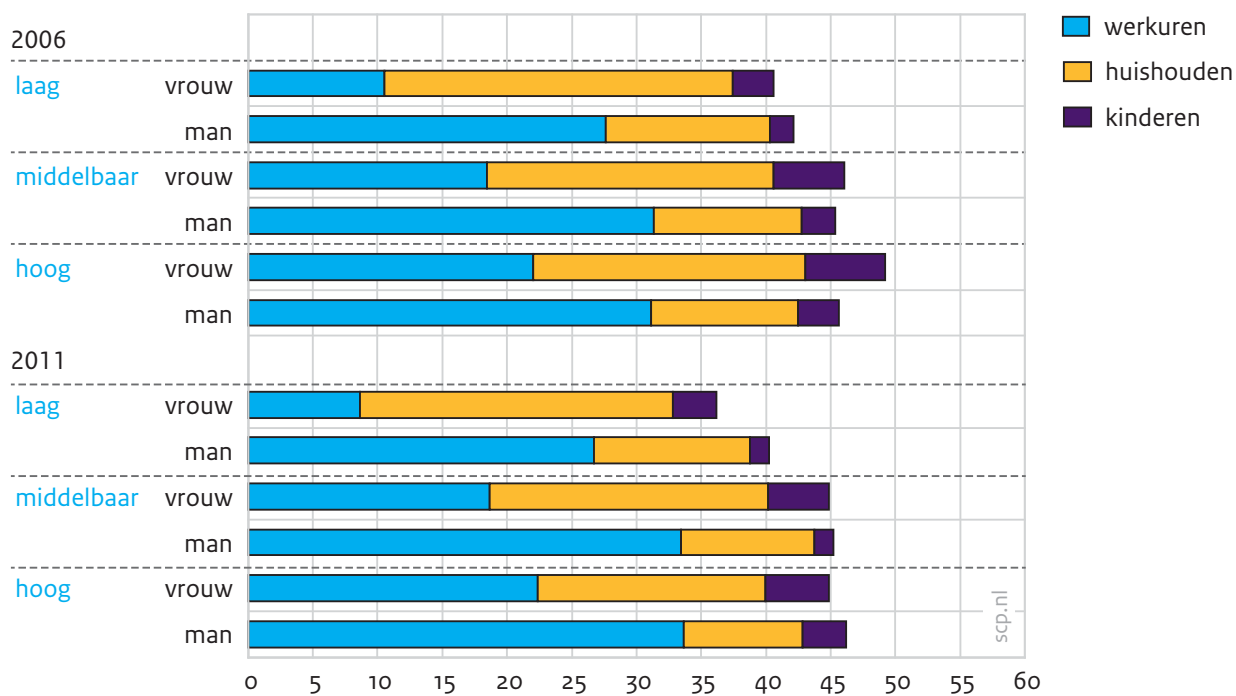
Tijdsbestedingsdata geven een uniek inzicht in gedragspatronen van mensen. In figuur 5.1 wordt de wekelijkse tijd besteed aan betaald werk, het huishouden en de zorg voor kinderen opgeteld. Hierdoor zien we niet alleen hoe verschillende groepen hun tijd verdelen, maar ook hoeveel tijd ze in totaal aan deze activiteiten besteden. De optelsom van deze zogenoemde ‘verplichte’ activiteiten wordt vaak als indicator gezien van de drukte die mensen ervaren (Cloïn 2013; Cloïn en Roeters 2016).

Mannen werken meer en vrouwen zorgen meer. Toch is er een duidelijk verschil zichtbaar tussen laagopgeleide vrouwen enerzijds en middelbaar en hoogopgeleide vrouwen anderzijds. Middelbaar en hoogopgeleide vrouwen zijn ongeveer even druk en verdelen hun tijd redelijk gelijk over betaalde arbeid en zorg. De som van verplichte activiteiten komt voor laagopgeleide vrouwen minder hoog uit en dit is vooral toe te schrijven aan het lagere aantal werkuren (die ook in hoofdstuk 3 besproken zijn). Het patroon bij de mannen lijkt op dat bij de vrouwen, maar de verschillen tussen de opleidingsgroepen zijn kleiner.

Als binnen de opleidingsgroepen naar de man-vrouwverschillen wordt gekeken valt allereerst op dat de verschillen in de totale drukte verwaarloosbaar zijn. Bij zowel lager- als hogeropgeleiden werken vrouwen wel minder en zorgen ze meer. Deze man-vrouwverschillen zijn groter bij de lageropgeleiden. Ter illustratie: hoogopgeleide mannen werken twaalf uur meer dan hoogopgeleide vrouwen en zorgen elf uur minder. Bij laagopgeleiden zijn deze verschillen respectievelijk achttien uur en veertien uur. Als er enkel naar de totale drukte wordt gekeken, zijn de man-vrouwverschillen verwaarloosbaar. Ten slotte valt op dat hoogopgeleide mannen evenveel tijd aan de zorg voor kinderen besteden als laagopgeleide vrouwen. Het is dus niet altijd zo dat vrouwen meer zorgen dan mannen. Omdat de tijdsbestedingsdata van 2006 en 2011 niet geheel te vergelijken zijn met die van daarvoor (Kamphuis et al. 2009), beperken we ons hier tot deze twee jaren. Het beeld in 2006 is grofweg hetzelfde, dus er lijkt in vijf jaar tijd geen grote verandering te hebben plaatsgevonden. De opleidingsverschillen lijken in 2006 wel iets minder groot te zijn. Het zal daarom interessant zijn om op basis van de nieuwe cijfers over 2016 (die deze zomer beschikbaar komen) na te gaan of er sprake is van een trend.

Figuur 5.1

Tijd besteed aan betaald werk, huishouden en de zorg voor kinderen, naar geslacht en opleidingsniveau, vrouwen en mannen van 12 jaar en ouder, 2006-2011 (in uren per week)

Bron: TBO'06, TBO'11, gewogen

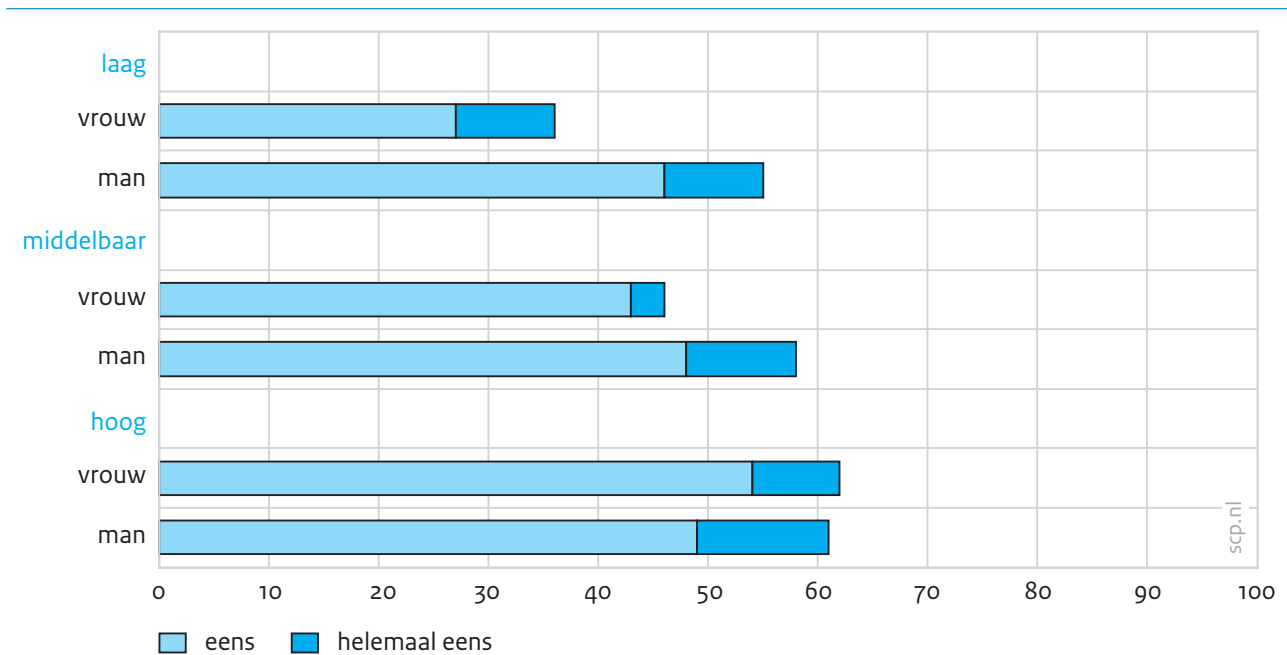
6 Opvattingen over werk en de zorg voor kinderen

Terwijl de eerdere hoofdstukken ingingen op opleidingsverschillen in gedrag, staan in dit hoofdstuk verschillen in opvattingen over arbeid en zorg centraal. Deze opvattingen zijn medebepalend voor het gedrag van mensen, maar laten ook zien hoe ontvankelijk mensen zijn voor de emancipatiedoelstellingen. Bijvoorbeeld, iemand die het niet belangrijk vindt om zelf veel te werken, heeft waarschijnlijk minder affiniteit met beleid op het gebied van de vrouwenemancipatie.

Figuur 6.1 laat zien welk aandeel van de mannen en vrouwen aangeeft het belangrijk te vinden om zelf veel tijd aan betaald werk te besteden. Zes van de tien hoogopgeleide vrouwen hechten hier belang aan. Dit aandeel ligt lager bij vrouwen met een middelbare (46%) en lagere opleiding (36%). Bij mannen zijn de opleidingsverschillen verwaarloosbaar. De figuur laat ook zien dat het man-vrouwverschil kleiner is bij de hogere opleidingsgroepen. Onder de hoogopgeleiden vinden mannen en vrouwen het even belangrijk om te werken. Onder de middelbaar en lageropgeleiden verschillen mannen en vrouwen daarentegen (significant) van elkaar.

Figuur 6.1

Aandeel respondenten dat het eens is met de stelling 'Ik vind het belangrijk om zelf veel tijd te besteden aan betaald werk', vrouwen en mannen van 16-64 jaar, 2016 (in procenten)

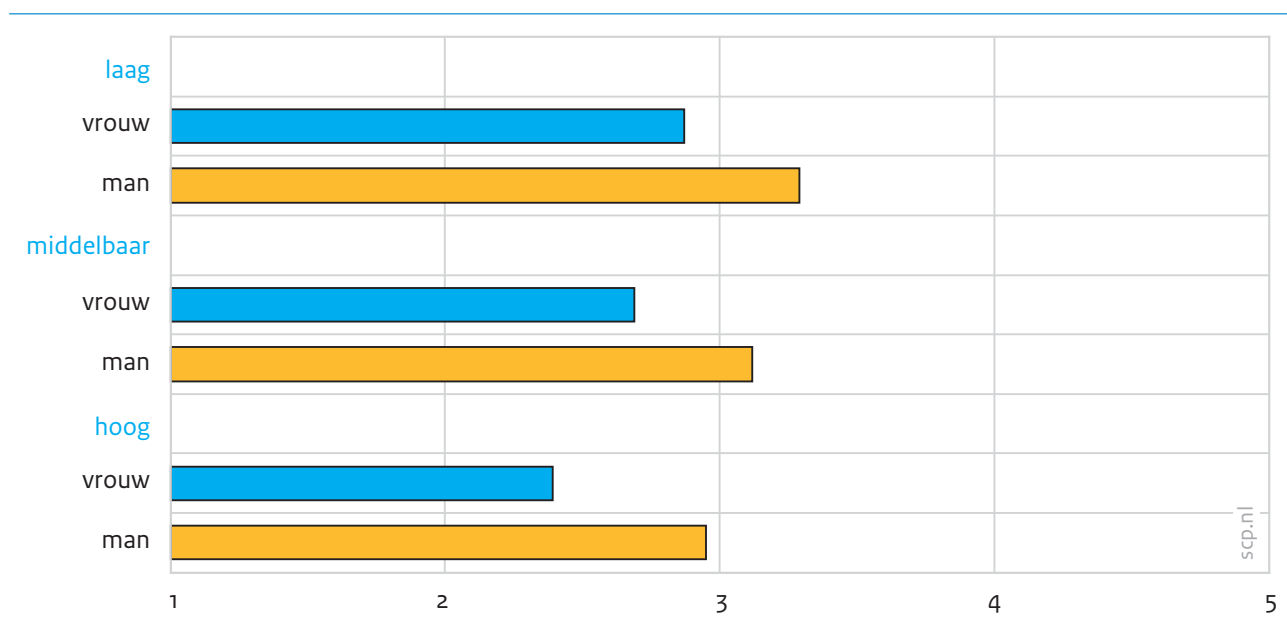
Bron: scp (Emop'16), ongewogen

Figuur 6.2 geeft weer in hoeverre men het eens is met de stelling dat vrouwen geschikter zijn dan mannen om kleine kinderen op te voeden. Een waarde van 5 betekent dat mensen het helemaal eens zijn met deze stelling (en dus een traditionele opvatting hebben). Laag- en middelbaar opgeleide vrouwen zijn vaker dan hoogopgeleide vrouwen van mening dat

vrouwen geschikter zijn voor de opvoeding van de kinderen. Toch zijn de verschillen niet heel groot. Bij mannen zijn de opleidingsverschillen iets kleiner en is alleen het verschil tussen laag- en hoogopgeleide mannen statistisch significant. Als we binnen de opleidingsgroepen mannen en vrouwen vergelijken, valt op dat mannen traditionelere opvattingen hebben dan vrouwen. De man-vrouwverschillen zijn echter niet kleiner dan bij de hoogopgeleiden; de verschillen zijn hier eerder iets groter. Dit is opvallend, omdat dit ingaat tegen het algemene beeld dat in dit rapport naar voren komt.

Figuur 6.2

Mate waarin men het eens is met de stelling ‘Vrouwen zijn geschikter om kleine kinderen op te voeden dan mannen’ (1 = helemaal oneens en 5 = helemaal eens), vrouwen en mannen van 16-74 jaar, 2014 (in gemiddelden)

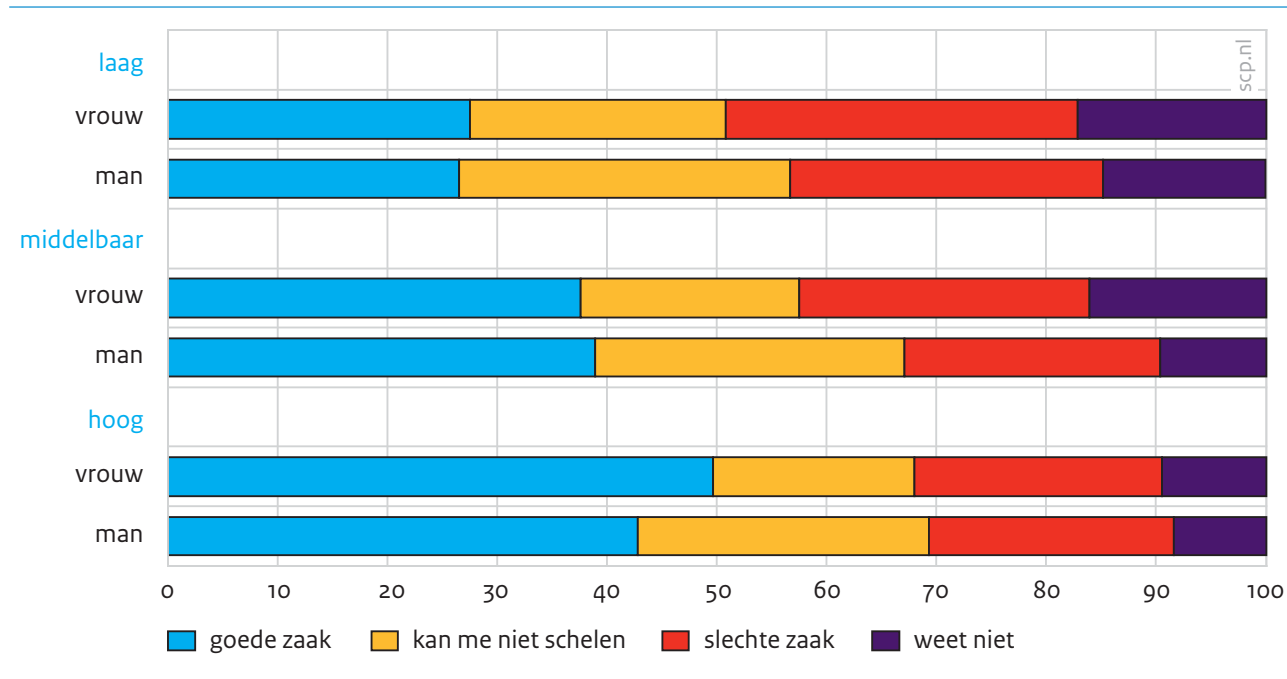
Bron: scp (cv'14), ongewogen

De laatste opvatting die we bespreken, heeft betrekking op het emancipatiebeleid zelf. De respondenten hebben de volgende vraag voorgelegd gekregen: ‘De overheid wil dat vrouwen enkele uren per week meer gaan werken. Wat vindt u in het algemeen van dit streven?’. Figuur 6.3 geeft weer hoe hierover wordt gedacht. Omdat het ook informatief is als mensen hier helemaal niet over hebben nagedacht, is ook weergegeven welk aandeel deze vraag met ‘weet niet’ heeft beantwoord. De opleidingsverschillen lijken op het eerste gezicht groter te zijn dan de man-vrouwverschillen. Het aandeel vrouwen dat het streven dat vrouwen meer uren werken een goede zaak vindt, is twee keer zo hoog onder de hoogopgeleide respondenten als onder de laagopgeleide respondenten (50% tegenover 27%). De middelbaar opgeleide vrouwen vallen hiertussenin. Het aandeel vrouwen dat dit niets uitmaakt, varieert echter weinig en ligt in alle groepen rond de 20%. Ook bij mannen neemt de steun voor emancipatiebeleid toe met het opleidingsniveau. De grens lijkt vooral tussen de lager- en middelbaar opgeleide mannen te lopen. Een vergelijking van de mannen en vrouwen binnen de opleidingsgroepen laat zien dat deze verschillen beperkt zijn.

De man-vrouwverschillen zijn niet kleiner bij de hogeropgeleiden. Dit hangt af van de categorie waarnaar wordt gekeken.

Figuur 6.3

Antwoord op de vraag 'De overheid wil dat vrouwen enkele uren per week meer gaan werken. Wat vindt u in het algemeen van dit streven?', vrouwen en mannen van 16-74 jaar, 2014 (in procenten)

Bron: scp (cv'14), ongewogen

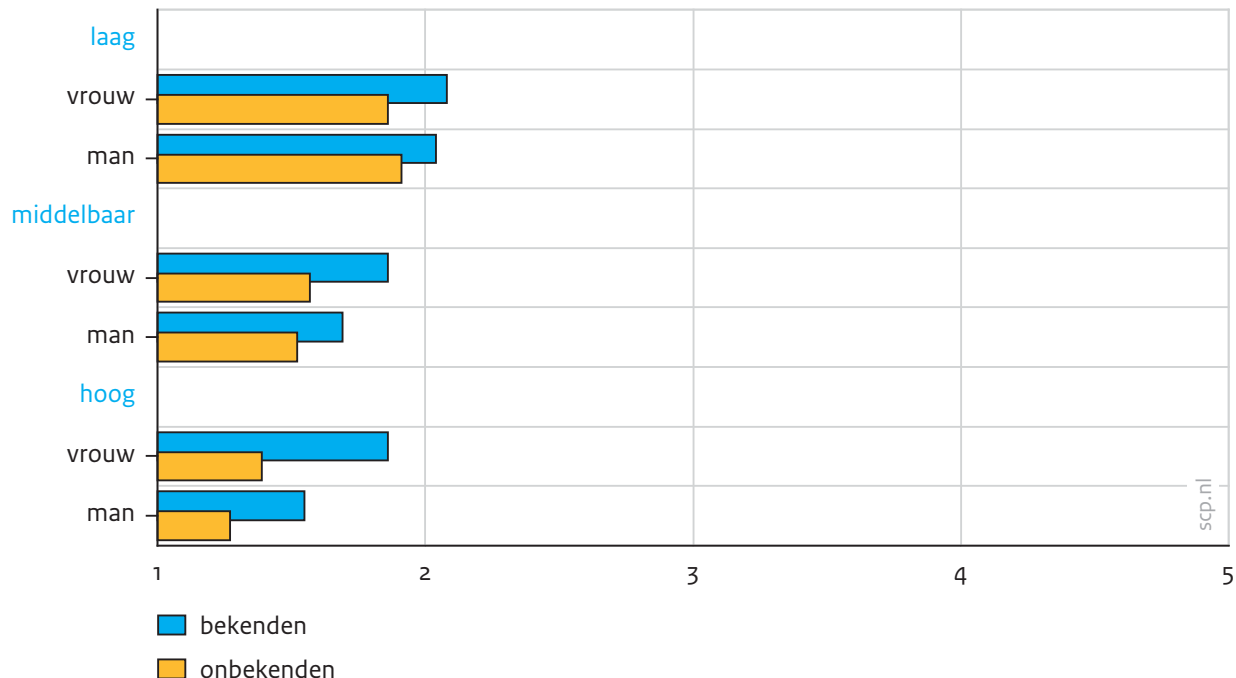
7 Gevoelens van onveiligheid

Emancipatiebeleid richt zich niet alleen op de participatie in arbeid en zorg. Ook de veiligheid van vrouwen en meisjes is een belangrijk emancipatiedoel. Figuur 7.1 geeft zicht op de onveiligheidsgevoelens en gaat na of er man-vrouwverschillen ook hier groter zijn bij de laagopgeleiden. Mensen zijn gevraagd hoe vaak ze angst voor bekenden en voor onbekenden voelen.

Bij vrouwen zien we dat de laagopgeleiden vaker angst voor bekenden en voor onbekenden rapporteren dan middelbaar en hogeropgeleiden. Bij de angst voor onbekenden is er eveneens een significant verschil tussen middelbaar en hogeropgeleiden. Er is eenzelfde kloof onder de mannen. Vrouwen voelen zich over de hele linie onveiliger dan mannen. Maar als er binnen ieder opleidingsniveau naar man-vrouwverschillen wordt gekeken, komt er een gemengd beeld naar voren. Met betrekking tot de angst voor bekenden zijn de man-vrouwverschillen groter in de hogere opleidingsgroepen. Bij de angst voor onbekenden zijn er binnen de opleidingsgroepen echter geen significante verschillen tussen mannen en vrouwen.

Figuur 7.1

De mate waarin de respondent zich in de voorgaande twaalf maanden angstig gevoeld heeft (1 = helemaal niet angstig; 5 = heel erg angstig), vrouwen en mannen van 16-74 jaar, 2016 (in gemiddelden)

Bron: scp (Emop'16), ongewogen

8 Gezondheid

Bij het laatste domein, gezondheid, heeft eerder onderzoek al uitgebreid laten zien dat zowel geslacht als opleidingsniveau een belangrijke rol speelt (Elgar et al. 2015; Mackenbach et al. 2008; ZonMw 2012). Vrouwen hebben bijvoorbeeld vaker dan mannen een chronische ziekte en de leefstijl van lageropgeleiden is in het algemeen ongezonder en vertaalt zich dus ook vaker in een slechte gezondheid (Portegijs en Van Brakel 2016). Figuur 8.1 laat de voorspelde levensverwachting van pasgeboren kinderen zien. Figuur 8.2 toont ook de verschillen in de gezonde levensverwachting. Dit is de leeftijd waarop de gezondheid zodanig verslechtert dat de kwaliteit van leven afneemt. Met betrekking tot de levensverwachting lijkt de belangrijkste scheidslijn die tussen mannen en vrouwen te zijn, maar bij de *gezonde* levensverwachting lijken de opleidingsverschillen te domineren.

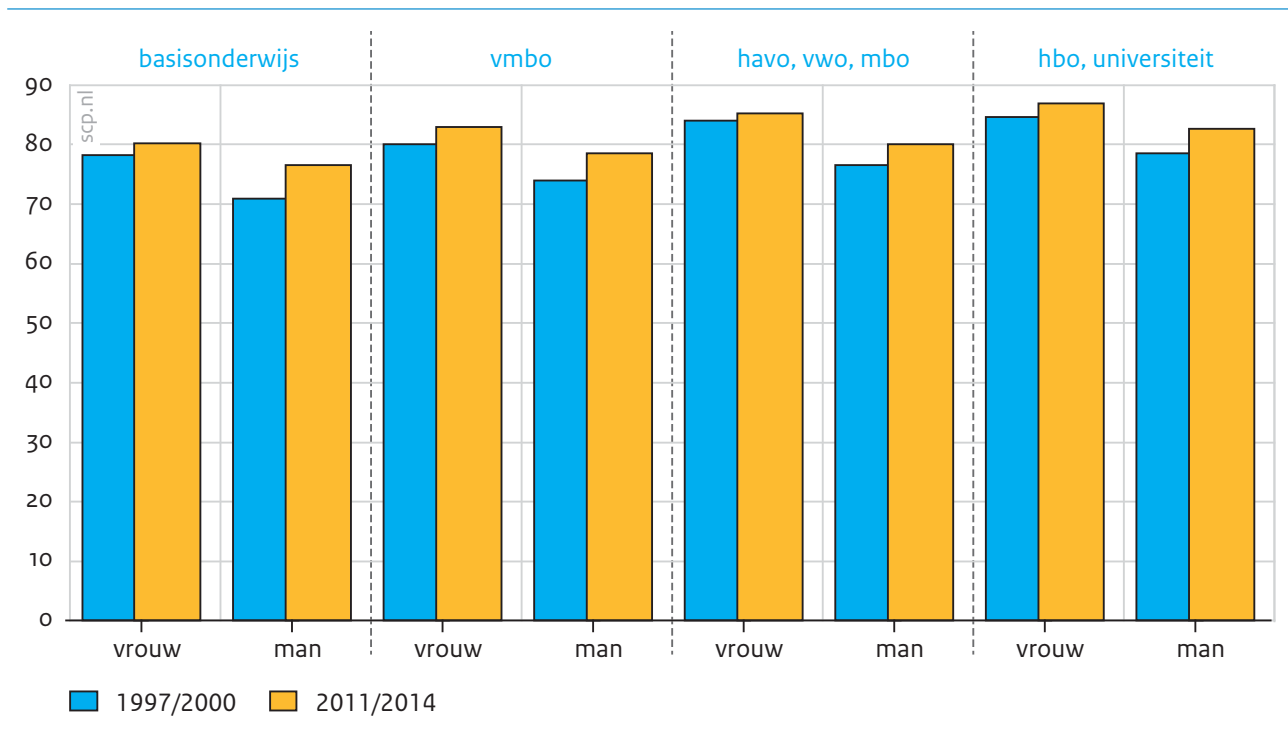
Hogeropgeleiden zijn over de hele linie gezonder. Ter illustratie: in 2011-2014 was het verschil in levensverwachting tussen de laagst- en hoogstopgeleiden 6,7 jaar voor vrouwen en 6 jaar voor mannen. Bij de gezonde levensverwachting zijn deze verschillen respectievelijk 19 jaar en 18,7 jaar. Als er binnen de opleidingsgroepen naar de verschillen tussen mannen en vrouwen wordt gekeken, valt op dat deze verschillen bij de gezonde levensverwachting beperkt zijn en niet kleiner (of groter) zijn bij de hogere inkomensgroepen.

De man-vrouwverschillen bij de levensverwachting variëren weinig tussen opleidingsgroepen. De verschillen zijn het kleinst bij degenen met basisonderwijs en het grootst bij degenen met een havo, vwo of mbo-opleiding.

Er is geen sprake van een eenduidige trend over de tijd. De opleidingsverschillen in de levensverwachting lijken iets kleiner geworden te zijn. De stijging tussen 1997-2000 en 2011-2014 was namelijk iets sterker voor de lagere opleidingsgroepen (dit geldt zowel voor mannen als vrouwen). Bij de gezonde levensverwachting lijkt de gunstige positie van de hogeropgeleide mannen en vrouwen daarentegen iets sterker te zijn geworden.

Figuur 8.1

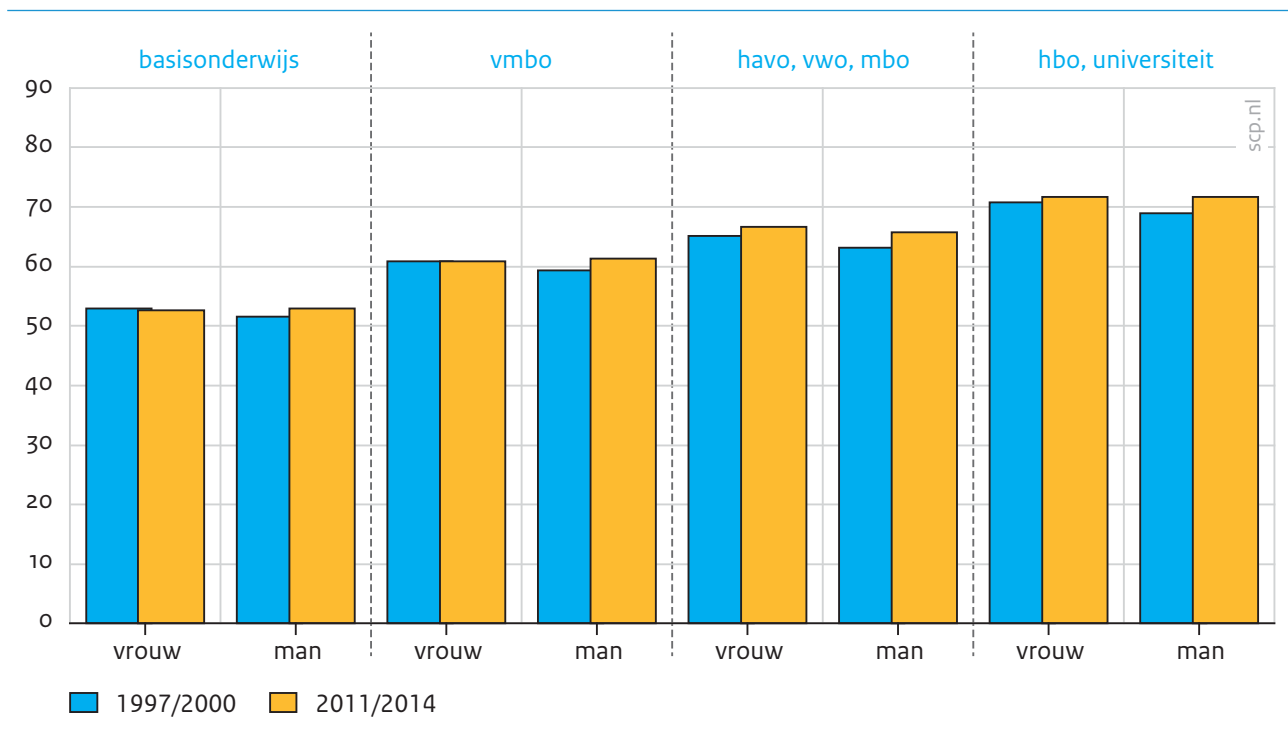
Levensverwachting (voor o-jarigen), naar geslacht en opleidingsniveau, 1997-2014 (in jaren)

Bron: cbs (StatLine)

Figuur 8.2

Gezonde levensverwachting (voor o-jarigen), naar geslacht en opleidingsniveau, 1997-2014 (in jaren)

Bron: cbs (StatLine)

9 Slotbeschouwing

9.1 Samenvatting van de bevindingen

Dit rapport is een eerste verkenning van de vraag of man-vrouwverschillen groter zijn onder lageropgeleiden dan onder hogeropgeleiden. De aanleiding voor deze vraag is het maatschappelijke en wetenschappelijke debat dat hierover in het buitenland wordt gevoerd (Esping-Andersen 2009; Wolf 2013). Daarnaast past deze vraag binnen het SCP-onderzoek op het terrein van maatschappelijke scheidslijnen en vrouwenemancipatie (Portegijs en Van Brakel 2016; Van den Broek et al. 2016; Vrooman et al. 2012).

Het beeld dat uit de geanalyseerde cijfers naar voren komt, laat zien dat hogeropgeleide vrouwen meer op hogeropgeleide mannen lijken dan op lageropgeleide vrouwen. Dit gaat op voor de economische zelfstandigheid, arbeidsmarktparticipatie, gekozen opleidingsrichting, arbeidsethos en gezonde levensverwachting. Bij tijd die aan werk en zorg wordt besteed, zijn de verschillen ook bij hogeropgeleiden aanzienlijk, maar is de man-vrouwkloof bij deze groep duidelijk kleiner dan bij de lageropgeleiden. De analyses in dit rapport laten ook zien dat bij bijna alle onderzochte indicatoren de opleidingsverschillen onder vrouwen groter zijn dan die onder mannen. Onderwijs lijkt bij vrouwen dus een sterkere scheidslijn te zijn.

De positie van de middelbaar opgeleide vrouwen varieert. Soms vallen ze tussen de lager- en hogeropgeleiden in, maar in een aantal gevallen komen hun houdingen en gedrag overeen met ofwel de lager- ofwel de hogeropgeleide vrouwen. Hoogopgeleide vrouwen zijn ambitieuzer en hechten meer belang aan de inhoud van werk dan middelbaar en laagopgeleide vrouwen. De hoogopgeleide vrouwen zijn het ook vaker dan laag- en middelbaar opgeleide vrouwen oneens met de stelling dat vrouwen beter geschikt zijn om voor kleine kinderen te zorgen. Bij tijdbesteding en onveiligheidsgevoelens lijkt de scheidslijn vooral tussen lager- en middelbaar opgeleide vrouwen te lopen. Dit geldt zowel voor de samenstelling van de tijdbesteding als de totale tijd die aan verplichte activiteiten wordt besteed.

In dit rapport is slechts in beperkte mate ingegaan op veranderingen door de tijd heen. Voor zover we daar wel naar hebben gekeken, zijn er geen grote verschuivingen zichtbaar, maar het is aan te raden dat toekomstig onderzoek dit zorgvuldig in kaart brengt. Het is namelijk mogelijk dat hogeropgeleide vrouwen momenteel vooroplopen en dat de lageropgeleide vrouwen deze voorsprong in de loop van de tijd inhalen, maar er kan ook sprake zijn van een groeiende kloof. Het verschil tussen deze twee mogelijke scenario's is groot en zeer relevant om maatschappelijke ongelijkheden te begrijpen en te verkleinen. Het is daarom aan te bevelen dat toekomstig onderzoek deze vraag oppakt.

9.2 Duiding van de gevonden verschillen

Om goed te kunnen inspelen op de specifieke problemen van lager- en hogeropgeleiden is meer informatie nodig over de achtergronden van de verschillen tussen de groepen. In dit rapport is niet nagegaan *waarom* de opleidingsgroepen verschillen. Het is hierdoor bijvoorbeeld nog onduidelijk of de verschillen die gevonden zijn, (gedeeltelijk) zijn toe te schrijven aan factoren zoals afkomst en gezinssamenstelling. Er is een sterke samenhang tussen opleiding en andere sociaal-economische en sociaal-demografische factoren (Vrooman et al. 2014). Het is hierdoor bijvoorbeeld denkbaar dat de lageropgeleide vrouwen relatief vaak een niet-Nederlandse herkomst hebben en dat dit gedeeltelijk verklaart waarom hun arbeidsmarktpositie zwakker is (Huijnk en Andriessen 2016).

Als we ervan uitgaan dat de gevonden verschillen in stand blijven als er rekening wordt gehouden met zulke achtergrondverschillen, zijn er grofweg twee mogelijke verklaringen voor deze opleidingsverschillen. Het is mogelijk dat lageropgeleide vrouwen er minder goed in slagen om de emancipatiedoelstellingen te halen, maar het is ook denkbaar dat zij in hun gedrag verschillen omdat ze minder waarde aan emancipatie hechten.

Wolf (2013) richt zich vooral op het eerste type verklaring: de beperkte mogelijkheden van lageropgeleide vrouwen. Ze stelt bijvoorbeeld dat de arbeidsmarktparticipatie van lageropgeleide vrouwen afgeremd wordt doordat ze jonger en meer kinderen krijgen. Ook in Nederland krijgen lageropgeleide vrouwen vaker, eerder en meer kinderen, en dit zou dus ook in ons land een rol kunnen spelen (CBS 2012). Het is de vraag waarom dit zo is en of het mogelijk is deze vrouwen te ondersteunen zodat zij de zorg voor kinderen beter kunnen combineren met werk.

Er zijn ook aanwijzingen dat lageropgeleide vrouwen minder affiniteit hebben met de emancipatiedoelstellingen dan hogeropgeleide vrouwen. Hoofdstuk 6 heeft bijvoorbeeld laten zien dat vrouwen met een lager opleidingsniveau het minder belangrijk vinden dat de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen toeneemt. Ook de eigen omstandigheden maken de emancipatiedoelstellingen mogelijk minder aantrekkelijk: met een baan die weinig uitdagend is en weinig geld oplevert, is het moeilijk enthousiast te worden voor een grotere baan. Het is niet eenvoudig te achterhalen wat de bronnen van de gevonden opleidingsverschillen zijn. Maar omdat de verklaringen voor de verschillen een sleutel kunnen bieden om de positie van vrouwen te versterken, zijn dit type vragen wel de moeite waard om te beantwoorden.

Het is aan te bevelen dat toekomstig onderzoek zich niet alleen op de mogelijke bronnen van de gevonden opleidingsverschillen richt, maar ook aandacht besteedt aan de gevolgen voor maatschappelijke scheidslijnen. Wolf (2013) en andere onderzoekers zoals Esping-Andersen (2009) wijzen erop dat maatschappelijke scheidslijnen dieper worden als de hogeropgeleiden hun positie versterken. Hoogopgeleide vrouwen wonen namelijk vaak met hoogopgeleide mannen samen, wat betekent dat de grotere (financiële) mogelijkheden optellen. Bij het doordenken van de gevolgen van de opleidingsverschillen in de vrouwenemancipatie komen dus een aantal vragen samen die betrekking hebben op opleidingshomogamie (wie is samen met wie) en de mate waarin opleidingsverschillen zich

vertalen in inkomensverschillen (Vrooman et al. 2015). In dit tijdsgewricht waarin veel aandacht is voor maatschappelijke scheidslijnen is het belangrijk meer inzicht te verkrijgen in deze complexe puzzel.

9.3 Opleidingsverschillen en emancipatiebeleid

Omdat we nog weinig weten over de achtergronden van de gevonden opleidingsverschillen, is het belangrijk voorzichtig te zijn met het trekken van conclusies over de beleidsimplicaties. De opleidingsverschillen suggereren dat de problemen en mogelijk ook de oplossingen op het gebied van vrouwenemancipatie anders zijn bij lageropgeleide vrouwen dan bij hogeropgeleide vrouwen. Dit zou een argument zijn om in toekomstige beleidsstukken zorgvuldig na te gaan wanneer uitspraken over vrouwen in het algemeen niet informatief zijn en er een onderscheid moet worden gemaakt tussen hoger- en lageropgeleiden. Ook wijzen de bevindingen erop dat lager- (en in sommige gevallen middelbaar) opgeleide vrouwen het meest bij emancipatiebeleid te winnen hebben, maar dat juist deze groepen ook minder met de emancipatiedoelstelling begaan zijn. Het zou interessant zijn om bijvoorbeeld in focusgroepen met vrouwen te discussiëren over wat emancipatie voor hen betekent en welke ondersteuning zij vanuit de overheid zouden wensen. Het is overigens belangrijk te benadrukken dat dit rapport niet laat zien dat de vrouwenemancipatie onder hogeropgeleide vrouwen geheel voltooid is. Er is bijvoorbeeld ook sprake van onderwijssegregatie op hogescholen en universiteiten, en ook hogeropgeleide stellen verdelen arbeid en zorg ongelijk.

Hoewel er in beleidsstukken van de Directie Emancipatie vaak over vrouwen in het algemeen wordt gesproken, richten een aantal maatregelen zich wel degelijk op specifieke opleidingsgroepen (TK 2015/2016). Lageropgeleide vrouwen zijn bijvoorbeeld een belangrijke doelgroep van projecten op het gebied van economische zelfstandigheid, zoals Eigen Kracht en Kracht on Tour (ocw 2015; TK 2015/2016). De maatregelen om topposities en het aandeel vrouwelijke professoren te stimuleren, zijn (vanzelfsprekend) vooral gericht op hogeropgeleide vrouwen. Dit rapport suggereert dat zulke gerichte maatregelen vruchtbaar kunnen zijn. In de toekomst zou verder kunnen worden doordacht in hoeverre er bij problemdiagnoses en oplossingsrichtingen moet worden gedifferentieerd tussen lager- en hogeropgeleide vrouwen.

9.4 Tot slot

Uit dit rapport blijkt dat gemiddelden over alle mannen en vrouwen veel, maar zeker niet alles zeggen. Het antwoord op de vraag of mannen en vrouwen van elkaar verschillen, hangt namelijk in veel gevallen af van de opleidingsgroep waarnaar wordt gekeken. Het algemene patroon dat naar voren komt, is dat de man-vrouwverschillen groter zijn bij lageropgeleiden dan bij hogeropgeleiden. Dit vraagt om een belangrijke nuance in het debat over vrouwenemancipatie.

Literatuur

- Altinas, E. (2016). The widening education gap in developmental child care activities in the United States, 1965-2013. In: *Journal of Marriage and Family*, jg. 78, nr. 1, p. 26-42.
- Broek, A. van den, C. van Campen, J. de Haan, A. Roeters, M. Turkenburg en L. Vermeij (2016). *De toekomst tegemoet*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- cbs (2012). *Vruchtbaarheid van mannen en vrouwen naar opleidingsniveau*. Gedownload op 8 februari 2017 via www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2012/37/vruchtbaarheid-van-mannen-en-vrouwen-naar-opleidings-niveau.
- cbs (2015). *Netto bijstand van een alleenstaande (inkomensgrens economische zelfstandigheid)*. Gedownload op 8 februari 2017 via www.cbs.nl.
- Cloïn, M. (red.) (2013). *Met het oog op de tijd. Een blik op de tijdsbesteding van Nederlanders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Cloïn, M. en A. Roeters (2016). Drukte aan de vooravond van de participatiesamenleving: Sociale verschillen en trends in de totale tijd besteed aan betaalde en onbetaalde arbeid in Nederland. In: *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, jg. 31, nr. 4, p. 376-392.
- Conger, R.D., K.J. Conger en M.J. Martin (2010). Socioeconomic status, family processes, and individual development. In: *Journal of Marriage and Family*, jg. 72, nr. 3, p. 685-704.
- Elgar, F.J., T.-K. Pfortner, I. Moor, B. de Clercq, G.W. Stevens en C. Currie (2015). Socioeconomic inequalities in adolescent health 2002-2010: a time-series analysis of 34 countries participating in the Health Behaviour in School-aged Children study. In: *The Lancet*, jg. 385, nr. 9982, p. 2088-2095.
- Esping-Andersen, G. (2009). *Incomplete revolution: Adapting welfare states to women's new roles: Polity*. Oxford: Polity Press.
- Huijnk, W. en I. Andriessen (2016). *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kalmijn, M. en W. Uunk (2015). Opleidingshomogamie in Nederland revisited. In: *Mens en Maatschappij*, jg. 90, nr. 4, p. 379-404.
- Kamphuis, C., R. van den Dool, A. van den Broek, I. Stoop, Adelaar, P. en J. de Haan (2009). *TBO/eu en TBO/nl*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Mackenbach, J.P., I. Stirbu, A.-J.R. Roskam, M.M. Schaap, G. Menvielle, M. Leinsalu en A.E. Kunst (2008). Socioeconomic inequalities in health in 22 European countries. In: *New England Journal of Medicine*, jg. 358, nr. 23, p. 2468-2481.
- McLanahan, S. (2004). Diverging destinies: How children are faring under the second demographic transition. In: *Demography*, jg. 41, nr. 4, p. 607-627.
- Merens, A., F. Bucx, en C. Meng (2017). *Eerste treden op de arbeidsmarkt. Over jonge vrouwen en mannen aan het begin van hun loopbaan*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- ocw (2015). *Eindmeting project Eigen Kracht. Resultaten 2014*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- oESO (2016). *LMF1.6: Gender differences in employment outcomes*. Geraadpleegd op 8 februari 2017 via www.oecd.org/els/soc/LMF_1_6_Gender_differences_in_employment_outcomes.pdf.
- Portegijs, W. en M. van Brakel (red.) (2016). *Emancipatiemonitor 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- TK (2015/2016). *Kamerbrief over voortgang Emancipatiebeleid*, Tweede Kamer, vergaderjaar 2015/2016, nr. 874280.
- Vrooman, C. en J.M. Wildeboer Schut (2015). Op rozen zitten, of op zwart zaad. In: *Mens en maatschappij*, jg. 90, nr. 4, p. 343-378.

- Vrooman, C., E. Josten en J.D. Vlasblom (2012). Minder ontslagbescherming, meer werkende ouderen?
In: E. Pommer (red.), *Startklaar voor vier jaar. Een verkenning van publieke prestaties voor de kabinetsformatie 2012* (p. 81-97). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, C., M. Gijsberts en J. Boelhouwer (2014). *Verschil in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Wolf, A. (2013). *De xx factor: Zeventig miljoen vrouwen aan de top*. Amsterdam: Atlas Contact.
- ZonMw (2012). *Vrouwen zijn anders. ZonMw-Signalement Seksespecifieke gezondheidszorg*. Den Haag: ZonMw.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn in gedrukte vorm verkrijgbaar bij de (internet)boekhandel en zijn als pdf gratis te downloaden via www.scp.nl. Een complete lijst is te vinden op www.scp.nl/publicaties.

SCP-publicaties 2017

- 2017-1 *Grenzen aan de eenheid. De beleving en waardering van diversiteit en inclusiviteit onder medewerkers van Defensie* (2017). Iris Andriessen, Wim Vanden Berghe en Leen Sterckx. M.m.v. Jantine van Lisdonk en Ans Merens. ISBN 978 90 377 0814 1
- 2017-2 *Wie maakt het verschil? Sociale ongelijkheid in condities en consequenties van informele hulp. Oratie.* (2017). Alice de Boer. ISBN 978 90 377 0752 6
- 2017-3 *Langer zelfstandig. Ouder worden met hulpbronnen, ondersteuning en zorg* (2017). Cretien van Campen en Jurjen Iedema (SCP), Marjolein Broese van Groenou (VU-LASA) en Dorly Deeg (VUMC-LASA). ISBN 978 90 377 0817 2
- 2017-4 *Beleidssignalement Ervaringen van LHBT-personen met sport* (2017). Ine Pulles en Kirsten Visser. ISBN 978 90 377 0820 2 (pdf)
- 2017-5 *Voorzieningen verdeeld. Profijt van de overheid* (2017). Martin Olsthoorn, Evert Pommer, Michiel Ras, Ab van der Torre en Jean Marie Wildeboer Schut. ISBN 978 90 377 0821 9
- 2017-6 *Van oost naar west. Poolse, Bulgaarse en Roemeense kinderen in Nederland: ouders over de leefsituatie van hun kinderen* (2017). Ria Vogels, Simone de Roos, Freek Bucx. ISBN 978 90 377 0819 6
- 2017-7 *First steps on the labour market* (2017). Ans Merens, Freek Bucx en Christoph Meng (ROA). ISBN 978 90 377 0822 6
- 2017-8 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2015. Ontvangen hulp bij het huishouden, persoonlijke verzorging, verpleging en begeleiding* (2017). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0818 9 (pdf)
- 2017-9 *Kwesties voor het kiezen. Analyses van enkele maatschappelijke thema's voor de Tweede Kamerverkiezingen 2017* (2017). ISBN 978 90 377 0770 0 (pdf)
- 2017-10 *Achtervolgd door angst. Een kwantitatieve vergelijking van angst voor slachtofferschap met een algemeen gevoel van onveiligheid* (2017). Lonneke van Noije en Jurjen Iedema. ISBN 978 90 377 0825 7
- 2017-11 *Discriminatie herkennen, benoemen en melden* (essay) (2017). Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0826 4 (pdf)
- 2017-12 *Dorpsleven tussen stad en land. Slotpublicatie Sociale Staat van het Platteland* (2017). Anja Steenbekkers, Lotte Vermeij en Pepijn van Houwelingen. ISBN 978 90 377 0830 1 (pdf)
- 2017-13 *Leren van verschillen. Opleidingsverschillen in de vrouwenemancipatie* (2017). Anne Roeters. ISBN 978 90 377 0829 5 (pdf)

Digitale publicaties 2017

Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2015 (onepager). Debbie Verbeek-Oudijk, Lisa Putman en Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0824 0, publicatiedatum 23-1-2017

Eerste treden op de arbeidsmarkt (digitaal magazine). Ans Merens, Freek Bucx, m.m.v. Christoph Meng (ROA).
ISBN 978 90 377 0823 3, publicatiedatum 31-1-2017

Overige publicaties 2017

Burgerperspectieven 2017 | 1 (2017). Paul Dekker, Josje den Ridder en Pepijn van Houwelingen.
ISBN 978 90 377 0827 1

SCP-publicaties 2016

- 2016-1 *Trust, life satisfaction and opinions on immigration in 15 European countries* (2016). Jeroen Boelhouwer, Gerbert Kraaykamp en Ineke Stoop. ISBN 978 90 377 0775 5
- 2016-2 *Lekker vrij!? Vrije tijd van vrouwen, tijdsdruk en de relatie met de arbeidsduur van vrouwen* (2016). Wil Portegijs (SCP), Mariëlle Cloïn (SCP), Rahil Roodsaz (Atria) en Martin Olsthoorn (SCP). ISBN 978 90 377 0776 2
- 2016-3 *Kiezen bij de kassa. Een verkenning van maatschappelijk bewust consumeren in Nederland* (2016). Peggy Schyns. ISBN 978 90 377 0709 0
- 2016-4 *Kleine gebaren. Het belang van dorpsgenoten voor ouderen op het platteland* (2016). Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0779 3 (pdf)
- 2016-5 *Niet buiten de burger rekenen! Over randvoorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel* (2016). Andries van den Broek, Anja Steenbekkers, Pepijn van Houwelingen en Kim Putters. ISBN 978 90 377 0774 8
- 2016-6 *Een lang tekort. Langdurige armoede in Nederland* (2016). Jean Marie Wildeboer Schut en Stella Hoff. ISBN 978 90 377 0780 9
- 2016-7 *Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2014* (2016). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk, Mirjam de Klerk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0785 4 (pdf)
- 2016-8 *LHBT-monitor 2016. Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen* (2016). Lisette Kuiper. ISBN 978 90 377 0787 8
- 2016-9 *Overall rapportage sociaal domein 2015. Rondom de transitie* (2016). Evert Pommer en Jeroen Boelhouwer (red.). ISBN 978 90 377 0788 5
- 2016-10 *Samenvatting Overall rapportage sociaal domein 2015. Rondom de transitie* (2016). Evert Pommer, Jeroen Boelhouwer, Esther van den Berg en Maaïke den Draak. ISBN 978 90 377 0789 2
- 2016-11 *Societal Pessimism: A Study of its Conceptualization, Causes, Correlates and Consequences* (2016). Eefje Steenvoorden. ISBN 978 90 377 0786 1
- 2016-12 *Cumulaties in de jeugdhulp* (2016). Klarita Sadiraj, Michiel Ras en Evert Pommer. ISBN 978 90 377 0790 8 (pdf)
- 2016-13 *Gedeelde waarden en een weerbare democratie. Een verkenning op basis van bevolkingsenquêtes* (2016). Paul Dekker en Josje den Ridder. ISBN 978 90 377 0793 9 (pdf)
- 2016-14 *Thuiszorguitgaven en informele hulp. Relatie tussen veranderingen in de thuiszorguitgaven en het gebruik van informele hulp* (2016). Debbie Verbeek-Oudijk en Isolde Woittiez. ISBN 978 90 377 0792 2 (pdf)
- 2016-15 *Werkloos toezien? Gevolgen van de crisis voor emancipatie en welbevinden* (2016). Ans Merens en Edith Josten. ISBN 978 90 377 0791 5 (pdf)
- 2016-16 *Het brede-welvaartsbegrip volgens het SCP* (2016). Jeroen Boelhouwer. ISBN 978 90 377 0794 6 (pdf)
- 2016-17 *Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening* (2016). Annet Tiessen-Raaphorst en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0795 3 (pdf)

- 2016-18 *Gemiddelde budgetten per cliënt (en dag) voor de cliënten met een voogdijmaatregel en cliënten die 18 jaar of ouder zijn* (2016). Evert Pommer en Klarita Sadiraj. ISBN 978 90 377 0797 7 (pdf)
- 2016-19 *Verzorgd in Europa: kerncijfers 2013. Een vergelijking van de zorg en ondersteuning voor 50-plussers in veertien Europese landen* (2016). Debbie Verbeek-Oudijk en Lisa Putman. ISBN 978 90 377 0798 4 (pdf)
- 2016-20 *Taking part in uncertainty. The significance of labour market and income protection reforms for social segmentation and citizens' discontent* (2016). J.C. Vrooman. ISBN 978 90 377 0799 1
- 2016-21 *Tussen groen en grijs. Een verkenning van tuinen en tuinieren in Nederland* (2016). Jeanet Kullberg. ISBN 978 90 377 0796 0
- 2016-22 *De dorpse doe-democratie. Lokaal burgerschap bekeken vanuit verschillende groepen dorpsbewoners* (2016). Lotte Vermeij, Joost Gieling. ISBN 978 90 377 0802 8 (pdf)
- 2016-23 *Aanbod van arbeid* (2016). Patricia van Echtelt, Simone Croezen, Jan Dirk Vlasblom, Marian de Voogd-Hamelink, m.m.v. Lucille Mattijssen. ISBN 978 90 377 0801 1
- 2016-24 *Beleidssignalement. Het gebruik van kinderopvang door ouders met lagere inkomens* (2016). Anne Roeters en Freek Bucx. ISBN 978 90 377 0803 5 (pdf)
- 2016-25 *Gemeentelijke prestaties gemeten. Een vooronderzoek naar de meting van prestaties van de lokale overheid op gemeentelijk niveau* (2016). Evert Pommer en Ingrid Ooms. ISBN 978 90 377 0804 2 (pdf)
- 2016-26 *Nieuwe Spaanse migranten in Nederland* (2016). Mérove Gijsberts, Marcel Lubbers, Fenella Fleischmann, Mieke Maliepaard en Hans Schmeets. ISBN 978 90 377 0805 9 (pdf)
- 2016-27 *Zorg en onbehagen in de bevolking* (2016). Paul Dekker, Josje den Ridder en Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Sjoerd Kooiker. ISBN 978 90 377 0807 3 (pdf)
- 2016-28 *Wikken en wegen in het hoger onderwijs. Over studieloopbanen en instellingsbeleid* (2016). Lex Herweijer en Monique Turkenburg. ISBN 978 90 377 0806 6
- 2016-29 *Beperkt in functie. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en arbeidsdeelname van mensen met gezondheidsbeperkingen* (2016). Redactie: Maroesjka Versantvoort en Patricia van Echtelt. ISBN 978 90 377 0808 0
- 2016-30 *Wel thuis? Literatuurstudie naar factoren die zelfstandig wonen van mensen met beperkingen beïnvloeden* (2016). Maaïke den Draak, Anna Maria Marangos, Inger Plaisier, Mirjam de Klerk. ISBN 978 90 377 0811 0
- 2016-31 *De toekomst tegemoet. Sociaal en Cultureel Rapport 2016* (2016). Redactie: Andries van den Broek, Cretien van Campen, Jos de Haan, Anne Roeters, Monique Turkenburg en Lotte Vermeij. ISBN 978 90 377 0544 7
- 2016-32 *Integratie in zicht? De integratie van migranten in Nederland op acht terreinen nader bekeken* (2016). Redactie: Willem Huijnk en Iris Andriessen. ISBN 978 90 377 0812 7
- 2016-33 *Emancipatiemonitor 2016* (2016). Wil Portegijs (scp) en Marion van den Brakel (cbs) (red.). ISBN 978 90 377 0813 4

Digitale publicaties 2016

- Armoede in kaart 2016* (card stack). Stella Hoff, Jean Marie Wildeboer Schut, Benedikt Goderis, Cok Vrooman. ISBN 978 90 377 0809 7, publicatiedatum 27-9-2016
- Media:Tijd in kaart* (card stack). Annemarie Wennekers, Jos de Haan en Frank Huysmans. ISBN 978 90 377 0815 8, publicatiedatum 20-12-2016
- Zorg en ondersteuning in Nederland: kerncijfers 2014* (onepager). Lisa Putman, Debbie Verbeek-Oudijk, Mirjam de Klerk en Evelien Eggink. ISBN 978 90 377 0784 7, publicatiedatum 25-4-2016

Overige publicaties 2016

Burgerperspectieven 2016 | 1 (2016). Josje den Ridder, Paul Dekker en Pepijn van Houwelingen, m.m.v. Esther Schrijver. ISBN 978 90 377 0772 4

Burgerperspectieven 2016 | 2 (2016). Josje den Ridder, Wouter Mensink, Paul Dekker en Esther Schrijver. ISBN 978 90 377 0800 4

Burgerperspectieven 2016 | 3 (2016). Paul Dekker, Lianne de Blok en Joep de Hart. ISBN 978 90 377 0810 3

Burgerperspectieven 2016 | 4 (2016). Paul Dekker, Josje den Ridder, Pepijn van Houwelingen en Andries van den Broek. ISBN 978 90 377 0816 5

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt jaarlijks zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.